

Csontos Nóra: Szakszöveg-tipológia. Szakszövegtípusok vizsgálata társas-kognitív keretben

(Budapest: KRE – L'Harmattan Kiadó. 2020.)

A könyv a KRE BTK Terminológiai Kutatócsoport „A magyar nyelv és szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén” címmel megvalósuló 2018 és 2021 közötti kutatások eredményeit tartalmazza. Az *Előszó*-ban Fóris Ágota, a pályázat vezetője többek között rögzíti, hogy a monográfia újfajta nézőpontból kívánja megközelíteni a szakszövegeket, elsősorban kommunikációs-pragmatikai szempontból, valamint, hogy a vizsgálat társas-kognitív elméleti keretben zajlik.

A könyv nyolc fejezetből áll. Az első fejezet a *Bevezetés*, amely részletesen felvezeti a további részek tartalmát. „Alapvető kérdéssé válik, hogy mit tekintünk szakszövegnek, milyen fogalomértelmezés állhat a *műszaki*, illetve *tudományos* szakszöveg-értelmezések mögött, illetve mi az elkülönítés alapja” (11). Emellett kijelenti, hogy a szakszöveg fő céljának a tudás megosztását tekinti, és először általánosan, majd a kategóriákban is megjelenő séma leírását két szinttel közelíti meg, melyek a hétköznapi és a tudományos diskurzusok.

A *Szöveg-szövegtípus* című második fejezet a kognitív nyelvészet áttekintésével kezdődik. „A kognitív nyelvészet a megismerés során elsajátított tapasztalati alapú tudásnak tekinti a nyelvet” (17). E megismerés során családi hasonlóságok alapján rendezzük kategóriákba tudásunkat, azonban a kategórián belül vannak több és kevesebb közös tulajdonsággal rendelkező példányok is. Ezt követően a szerző a pragmatika szemléletmódját tekinti át: a reprezentációkat, semantizációt, absztrakciót és további fogalmakat a beszédben és azon belül betöltött szerepükben vizsgálja. Ezzel párhuzamosan változik a szöveg fogalma, mivel előtérbe kerül a szemantikai vizsgálata, szerkezetének és jelentésének kapcsolata, funkciója, illetve diszkurzív jellege. A fejezet végül rátér a szövegtipológiai kutatások áttekintésére a 20. századtól kezdve, melyek esetében fontos kiemelni, hogy nem alkotnak homogén kategóriákat, szöveggel kapcsolatos viszonyuk és elméleti megközelítésük alapján lehet különbséget tenni közöttük.

A harmadik fejezet címe *Szakszöveg – Szakszövegtípus*, mely a szakszöveg fogalmának meghatározásával indít. Ennek két alapvető összetevője a tapasztalati alapú tudás, illetve az intézményesített tudás, amelyek mentén végbemegy a szakszöveg létrehozása is. Ennek bővebb ismertetésére egy, a tapasztalati tudás összetevőit tartalmazó, a kutatás során használt kérdőívet is bemutat a szerző. „A kérdések a szakszöveg fogalmára, de ezzel együtt lehetséges szakszövegtípusokra, illetve azok jellemzőire irányultak” (44). A kérdések minden esetben saját szavakkal leírt választ igényeltek. A nem laikus, szakmabeli kitöltők szakszöveg-fogalom meghatározásában visszatérő elem volt a *terminusok*, *szakszavak* és *formaiság* fontossága, míg a laikus kitöltőknél

visszatérő kulcsszó volt a *TUDÁS*, illetve annak átadása, valamint a befogadók szerepe. A válaszok alapján az az előzetes feltevés, miszerint „a szakszöveg nem alkot homogén kategóriát” (44), beigazolódott. Összegezve: a vizsgálatok alapján a *TUDÁS* megosztása válik kulcsgondolattá, illetve az erre irányuló *TÁRGY* és a *CÉL*.

A negyedik fejezet, *A szövegalkotást meghatározó tényezők* a szakszöveg létrehozását meghatározó intézményesített előírásokat tartalmazza, amelyek lehetnek kötelező jellegűek vagy ajánlatok. „A széles értelemben vett dokumentáció keretein belül készült szövegek intézményesített tudásösszetevői a törvények és szabályok” (64). Ezek kitérnek a tartalomra, a megjelenésre és a tagolásra is. Ettől eltérő értelmezés, amikor csupán elvárásrendszerként határozzák meg a dokumentum tartalmi és formai követelményeit. A szerző ezután áttér arra a kérdésre, hogy vizuális elemek milyen szerepet töltenek be a szakszövegekben. Megállapítja, hogy ezek általában nem egyeznek meg teljesen a vizuális eszközök funkcióival, mivel itt a szövegbe ágyazódva jelennek meg. Két fajtájukat különíthetjük el: a centrális megjelenést alkalmazókat, illetve a szeriális elemeket. A hétköznapi szakszövegekben a *használati utasítás* a leggyakoribb példa, melyben képek és rajzok segítik a megértést. Ezzel szemben a tudományos szövegekben leginkább ábrák és diagramok találhatók, melyek magyarázatokkal együtt kapnak helyet a szövegben.

A vizuális elemek szerepe a szakszövegekben című ötödik fejezet a tudományos és a szakszövegekben előforduló vizuális elemeket vizsgálja.

A *A hétköznapi szakszövegtípusok. Leírás és instrukció* című hatodik fejezet a hétköznapi jellemző szakszövegeit írja le, illetve mutatja be két vizsgálaton keresztül. A *használati utasítás*, *betegtájékoztató*, illetve *termékleírás* mindegyikére jellemző: „*TÁRGY*, *TUDÁS*, *CÉL*, tehát a *TUDÁS* megosztása mindig a *TÁRGY*-ra irányul, a *TÁRGY*-hoz köthető *TUDÁS* a *TÁRGY* felépítése, összetevői (tudáskeret) és annak működése (forgatókönyv), a *TUDÁS* megosztásának célja a *HASZNÁLAT*-ban összegezhető” (87). Ezen szövegtípusok részletesebb bemutatását a *használati utasítással* kezdi a szerző. A *használati utasítás* egy tipikus séma szerint épül fel, és célja a biztonságos használat bemutatása. Ezt követi az összeszerelési útmutató, mely ugyan hasonlóságot mutat az előzővel, de itt a használt eszköz leggyakrabban bútor, és az útmutató nem a használatra irányul. Végül a *betegtájékoztató*, mely leginkább abban tér el a korábbiaktól, hogy törvények szabályozzák tartalmát, itt nem elég, ha a *TUDÁS* a használatához szükséges információkat tartalmazza, hanem annak előzményeit és következményeit is fel kell tüntetni. Ezek mellett kitér a fejezet a *termékleírásra* is, ahol már a meggyőzés válik a fő céllá, létrehozását hatásmechanizmus befolyásolja.

A fogalmak ismertetése után a vizsgálatok bemutatása következik. Összesen 549 magyar bor termékleírását vizsgálta az elemzés, melynek konklúziója, hogy „előtérbe a termék leírását helyezi. A termék leírásában a *SZÍN* és az *ILLAT* is

helyet kap, de meghatározóvá az ÍZ válik” (118). A fejezet összegzéseként megállapítható, hogy „a kereskedelmi forgalomba kerülő termékekhez készült szövegek négy központi összetevővel jellemezhetők: cím vagy címszerű elem, a termék leírása, használati utasítás és a termékhez kapcsolódó dokumentáció egyéb összetevői” (121).

A hetedik fejezet címe *A tudomány szakszövegei*, mely azt vizsgálja, hogy a szakszövegtípusok különböző fajtái között milyen hasonlóságokat és különbségeket lehet megállapítani, és ezáltal elkülöníteni. A fejezet tárgyalja a tudományos diskurzus és a szaknyelvi diskurzus műfajiságát is, illetve egymással való viszonyukat, valamint a tudományos szövegek létrehozásánál megjelenő sémákat. A műfajisággal kapcsolatban többek között Gruber alapján mutatja be azokat a tudományos szövegtípusokat, melyek elfogadottak önálló műfajként. Ezek a jegyzet, recenzió, kivonat, monográfia, folyóiratcikk, kézikönyv, illetve átmeneti kategóriaként a szemináriumi dolgozat és a szakdolgozat. Az MTMT (a Magyar Tudományos Művek Tára) egyébként négy kritériumot különített el, melyek alapján kategorizálja a tudományos szövegeket, ezek a következők: értékbeli hierarchia, megjelenési hely, jelleg, illetve a dokumentum típusa. Ezután a fejezet áttér a metapragmatikai tudatosságra, mely „a diskurzus résztvevőinek reflexív viszonyulását jelöli a nyelvi tevékenységhez” (145). A metapragmatikai tudatosság egyszerre jelenti a metanyelvi reflexiót is, vagyis a nyelvi tevékenységre, megértésre, figyelemre, tudásra vagy diskurzusra való reflexiót. Majd beemeli a szöveg a diskurzusdeixis kérdését, mely elsősorban térbeli azonosítást takar, a szövegben viszont „magát a diskurzust, illetve annak szerveződését teszi a reflexió tárgyává” (148). Kifejezőeszközei elsősorban a mutató névmások.

A fejezet két kutatást mutat be a témával kapcsolatban, az első a diskurzusdeixis és a diskurzusjelölők témájára épül. Alapjául a Tolcsvai Nagy Gábor által szerkesztett *Szöveg és típus. Szakszövegtipológiai tanulmányok* című tanulmánykötet szolgál (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006). A vizsgálat eredményeként megállapítható, hogy „a tudomány szakszövegeiben megjelenő diskurzusdeixis funkcionálisan igen erős kapcsolatot tart fenn a tér-, illetve a helydeixissel, a diskurzusjelölőkkel és a tagmondatok közötti tartalmi-logikai kapcsolatot megjelenítő kötőszavakkal” (151). A második kutatás a tudományos szövegekben megjelenő reflexiókat vizsgálja, humán és reál szövegeken keresztül egyaránt. Megállapítható, hogy a humán területen „változatosabban jelennek meg az aktuális megnyilatkozó nyelvi tevékenységére vonatkozó utalások” (165). Ezt a szerző a TUDÁS megalkotásának módjával magyarázza.

Az idézés működése a tudomány szakszövegeiben című alfejezetben elsősorban azt mutatja be a szerző, hogy a szövegalkotó milyen szempontokat felhasználva idéz, másrészt, hogy a leggyakoribb formákon kívül milyen kategóriák léteznek még, melyek az intertextualitást valósítják meg. Kezdve annak rögzítésével, hogy az „idézés során más személy diskurzusát, illetve annak egy részletét kívánjuk

hozzáférhetővé tenni” (177). Az idézésnél fontos szerep jut annak a perspektívának is, melyet az idéző állít fel az eredeti diskurzussal kapcsolatban. „Az idézés esetében a kiindulópontok három fajtája lép működésbe: a referenciális központé, a tudatosság szubjektumáé és a semleges kiindulóponté” (180). Az idézésben is megjelenik a korábban már részletesebben említett metapragmatikai tudatosság, mely diskurzustól függően eltérő lehet terjedelmében vagy kidolgozottságában. Emellett az entitás tekinthető az idézés elsődleges szereplőjének, míg a mutató névmás a másodlagosnak.

A fejezethez kapcsolódó kutatás „nem laikusoknak szóló tudományos szakszövegek idézéseit elemezte” (187). Eredményként megállapítható, hogy az idézések megjelenése változatos, „ami az idéző adaptív és interiozáló tevékenységére hívja fel a figyelmet” (188). A konklúzió röviden az, hogy az idézéseknek a TUDÁS megosztásában van szerepe, beágyazódásuk változhat. Valamint megállapítja, hogy „a szakszövegekben a függő idézési mód a leggyakoribb, az egyenes pedig a legritkább” (201).

Az utolsó fejezetben, az *Összegzés*-ben a szakszöveg fogalmára tér ki újra a szöveg. „A vizsgálat alapján a prototipikus szakszöveg a következő jellemzők mentén összegezzhető: írott, formális beszédhelyzetben egy entitáshoz köthető szakterületi TUDÁS átadása valamilyen cél érdekében, a befogadónak, illetve a befogadó tudásának viszonyában egy jellemző útvonal, mint megértési mód alapján” (205). Továbbá megállapítja a szerző, hogy nemcsak a tudomány szakszövegei foglalnak helyet a szakszövegek között, hanem a hétköznapi beszédműfajok is, illetve nem lehet figyelmen kívül hagyni a kontextus és a beszédhelyzet szerepét, és különválasztani a TUDÁS megosztását laikus és nem laikus befogadókra nézve.

KRISTÓF PÁLMA
Károli Gáspár Református Egyetem
gigi010909@gmail.com